

Erfgoed-als-platformErfgoed-als-platformErfgoed

als stadmaken en erfgoedmaken samen optrekken

Author(s)

de Waal, Martijn

Publication date

2019

Document Version

Final published version

Published in

Meer straatwaarden

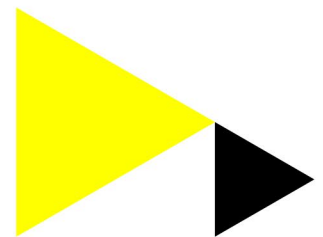
License

CC BY-NC-ND

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

de Waal, M. (2019). Erfgoed-als-platformErfgoed-als-platformErfgoed: als stadmaken en erfgoedmaken samen optrekken. In R. Knoop, & M. Schwarz (Eds.), *Meer straatwaarden: een pleidooi voor erfgoedmaken als engagement* (pp. 80-91). Reinwardt Academie.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please contact the library: <https://www.amsterdamuas.com/library/contact>, or send a letter to: University Library (Library of the University of Amsterdam and Amsterdam University of Applied Sciences), Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Meer Straatwaarden: een pleidooi voor erfgoedmaken als engagement

Wat als erfgoedvragen onderdeel worden van de stadmakersbeweging?

Meer Straatwaarden pleit voor nieuwe erfgoedpraktijken waarbij nadrukkelijk lokale communities worden betrokken.

Het boek opent met een Manifest voor meer engagement en sluit af met een ontwerpagenda daarvoor. Het is een uitnodiging voor debat over de relatie tussen erfgoed en de vormgeving van de leefomgeving.

Erfgoedvragen vermengen zich steeds sterker met discussies over de inrichting van een gebied, de stad, de wijk. Net als het debat over de stedelijke ruimte, dat de laatste jaren vaak gaat over 'stadmaken', wordt ook de discussie over erfgoed steeds meer in maatschappelijke termen gevoerd. Een breed scala aan groepen en communities moet samen de stad kunnen vormgeven, op basis van voor hun relevante waarden. Erfgoed is daar onderdeel van. In het tijdperk van participatie en sociaal duurzame leefkwaliteiten wordt erfgoed volgens de onderzoekers tot een collectieve ontwerpogave. Daarmee verschuift ons blikveld: van erfgoed-vinden naar *erfgoedmaken*.

Meer Straatwaarden verkent aan de hand van twee praktijksituaties hoe 'stadmaken' en 'erfgoedmaken' samen kunnen optrekken. Onder auspiciën van het lectoraat Cultureel erfgoed van de Reinwardt Academie AHK ontwikkelen onderzoekers, stadmakers en beschouwers in dit boek een nieuw handelingsperspectief voor meer engagement en participatie bij onze omgang met erfgoed in de leefomgeving.

 Reinwardt Academie
Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten

Uitgave van de Reinwardt Academie,
Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, 2019.
ISBN 9789071681455

www.reinwardtacademie.nl

9 789071 681455

MEER STRAATWAARDEN

Riemer Knoop, Michiel Schwarz en anderen

Meer Straatwaarden: een pleidooi voor erfgoedmaken als engagement

Samenstelling Riemer Knoop en Michiel Schwarz **Auteurs** Nancy van Asseldonk
Joost Beunderman - Riemer Knoop - Diana Krabbendam - Sabrina Lindemann
Michiel Schwarz - Steven ten Thije - Martijn de Waal - Karin Westerink

10 Erfgoed-als-platform: als stadmaken en erfgoedmaken samen optrekken

MARTIJN DE WAAL

‘Het valt niet uit te sluiten’, zo stelden Riemer Knoop en Michiel Schwarz in de eerste publicatie van het Straatwaardenonderzoek, ‘dat erfgoed bij voortschrijdende vermaatschappelijking niet langer meer samenvalt met discrete stukken vastgoed of betekenisvolle plekken, maar veeleer een alles doordesemende kwaliteit van de leefomgeving wordt.’¹ De twee case studies i’M BINCK en Verhalenhuis Belvédère die we in het vervolgtraject onder de loep hebben genomen boden ons een fraai inzicht in de manier waarop erfgoed en ruimte op het Rotterdamse Katendrecht en de Haagse Binckhorst met elkaar verweven zijn geraakt.

Drie aspecten verdienen daarbij bijzondere aandacht. Om te beginnen is dat de meerzijdige relatie tussen ruimte en erfgoed bij deze initiatieven. i’M BINCK en het Verhalenhuis zijn geen klassieke erfgoedinstellingen die erfgoed inzetten om hun publiek te activeren. Ze zijn ook geen klassieke ontwikkelaars die een gebied op de kaart willen zetten door extra te investeren in erfgoed. Ze zijn te begrijpen als voorbeelden waarin de praktijken van ‘stadmaken’ en ‘erfgoed maken’ bij elkaar komen. Dat vraagt – aspect twee – ook om een verdere verdieping van de praktijken, rollen en verhoudingen tussen actoren, die ontstaat op het kruispunt van erfgoed en ruimte. Het ‘erfgoed als platform’-model dat we in de eerste Straatwaardenpublicatie introduceerden kan helpen om dezen rollen en relaties te verhelderen; omgekeerd helpen beide case studies ook om het model verder uit te diepen. Tot slot staan we stil bij de duurzaamheid van initiatieven op het kruisvlak van erfgoed en ruimte. Hoe kunnen de maatschappelijke, culturele (erfgoed) en economische waarden die rond deze initiatieven ontstaan, geborgd worden?

Stadmaken meets erfgoedmaken

Het is niet lastig om zowel i’M BINCK als het ontstaan van het Verhalenhuis te plaatsen in een bredere ontwikkeling van collaboratief stadmaken, *hackable citymaking* of *sustainist placemaking*. Dergelijke termen verwijzen naar

de opkomst van initiatieven die zich inzetten om de leefomgeving op een democratische, inclusieve manier te ontwikkelen en zijn daarbij sterk gedreven door maatschappelijke doelstellingen. Franke, Lammers en Reijndorp zien daarin een vorm van zelforganisatie die te begrijpen is als een nieuwe manier waarop het maatschappelijke middenveld zich organiseert. Niet volgens de klassieke, op zuilen gebaseerde instituties die zich richten op domeinen als arbeid (vakbonden) of wonen (woningbouwverenigingen), maar in veel flexibelere, soms ook tijdelijke coalities, zoals burgerinitiatieven, coöperaties, sociale ondernemingen of collectieven die worden aangejaagd door ‘urban curators’. Daarbij gaat het niet zozeer om het overwinnen van de tegenstelling tussen top-down en bottom-up, of tussen overheid en burger, zo stellen de auteurs van *Het nieuwe stadmaken*, maar ‘vooral om het terugwinnen van de macht over de

² Franke et al., *Het nieuwe stad maken* 2015; Van den Berg, *Stedelingen veranderen de stad* 2013; De Waal et al., *Hackable City* 2018; Schwarz, *Sustainist Lexicon* 2016. vermarkte maatschappelijke terreinen² – een proces dat we in dit onderzoek ook wel aanduiden met *commoning*.

³ Zo is het doel van i’M BINCK om de Binckhorst vanuit de gemeenschap zelf te ontwikkelen tot een ‘krachtig gebied waar duurzame meerwaarde wordt gecreëerd.’³ Op vergelijkbare wijze heeft Verhalenhuis Belvédère als doel om ‘het geluk van mensen te bevorderen en zo te werken aan een meer betrokken stad en samenleving, ‘waarbij geluk wordt geïnterpreteerd als zowel het ontwikkelen van talenten en krachten van stedelingen, als het hebben van sociale verbindingen met anderen.’⁴

Erfgoed speelt in beide initiatieven een bijzondere rol: niet als doel op zichzelf maar als een verzameling betekenissen die verbindend werkt en richting geeft aan de maatschappelijke praktijken. Wat het complex maakt is dat die betekenissen niet vooraf gegeven zijn of extern kunnen worden bepaald, maar dat ze juist ontstaan in het proces van stadmaken. Het uitwisselen van verhalen – en daarmee het levend houden van immaterieel erfgoed – vormt bij Verhalenhuis Belvédère een centrale spil. Maar het is geen doel op zichzelf. Waar het bij Belvédère om draait is het zichtbaar maken van gemeenschappen, deze met elkaar in contact te brengen en hun leden te helpen bij het ontwikkelen van hun talenten. Door het delen van persoonlijke ervaringen en verhalen ontstaan er steeds nieuwe collectieve betekenissen die als ‘immaterieel erfgoed’ aangemerkt kunnen worden. In de Binckhorst is al werkende een aantal kernwaarden vastgesteld, zoals het ambachtelijke en industriële karakter van het gebied en de relatie met het water. Dat zijn geen statische waarden die volgens de betrokkenen gemusealiseerd moeten worden; eerder geven ze richting aan een gewenste ontwikkelingen: vanuit het ambachtelijke karakter wordt aandacht voor 3D-printen en de circulaire maakeconomie bepleit.

Zowel i’M BINCK als het Verhalenhuis zijn daarmee voorbeelden van wat wel ‘vermaatschappelijking van erfgoed’ wordt genoemd. Daarmee wordt bedoeld dat wat erfgoed is niet valt te bepalen aan de hand van objectieve

wetenschappelijke criteria, vastgesteld door experts. In plaats daarvan worden de discussies over wat nu wel en niet als erfgoed wordt ervaren, gevoerd in allerlei maatschappelijke domeinen. We spreken in het Straatwaardenonderzoek analoog aan stadmaken ook wel van erfgoedmaken. Erfgoed maken is, benadrukten we al eerder, een werkwoord. Het is een actief en collaboratief proces dat niet vanzelf verloopt maar onderhouden moet worden. Tegelijkertijd is er in beide voorbeelden sprake van een omgekeerde ontwikkeling: ‘de vererfgoedisering van het maatschappelijke’. Erfgoedwaarden spelen een belangrijke katalyserende en verbindende rol in maatschappelijke praktijken als stadmaken. Het is juist de combinatie van stadmaken en erfgoedmaken die beide initiatieven krachtig maakt.

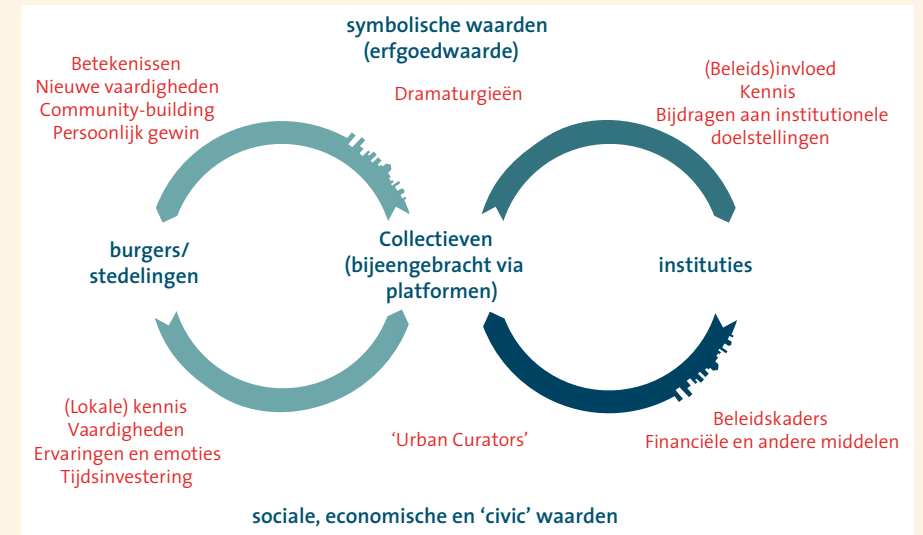
Erfgoed-als-Platform

Precies de vermenging van stadmaken en erfgoedmaken maakt het ook lastig beide initiatieven te plaatsen in traditionele categorieën. De activiteiten van het Verhalenhuis en i'm BINCK zijn eerder voorbeelden van wat wij in de eerdere Straatwaardenpublicatie ‘erfgoed als platform’ noemden: ‘het ontwerp van symbolische settings en narratieven (dramaturgieën) die burgers uitnodigen bij elkaar te komen rond een gedeelde of omstreden verzameling betekenissen en hen laat samenwerken aan een maatschappelijk of cultureel doel of thema, waarbij tegelijkertijd weer nieuwe gedeelde ervaringen en betekenissen ontstaan.’⁵

⁵ Martijn de Waal, ‘Heritage as Platform’, in *Straatwaarden* 2017, 116-132.

Het erfgoed-als-platform-model is – niet toevalligerwijze – gebaseerd op het Hackable City-project dat processen van collaboratief stadmaken onderzocht. Waar we ons in de vorige fase van het Straatwaardenproject afvroegen hoe traditionele erfgoedinstellingen kunnen inspelen op de gesignaleerde ontwikkelingen, vertrokken we in deze fase van het onderzoek juist vanuit de maatschappelijk gedreven initiatieven. Wanneer we zo aan de hand van de casussen i'm BINCK en Verhalenhuis opnieuw naar het model kijken, kunnen we een aantal aanvullingen maken.

Vertrekpunt van het model (p. 83) zijn de collectieven die tussen de twee cirkels in gevormd worden, dan wel rond platforms ontstaan. De term ‘platform’ kan daarbij op verschillende schaalniveaus worden begrepen. In enge zin is een platform het podium waarop een groep betrokkenen tijdelijk bij elkaar komt: een tentoonstelling, een zaaltje, een website, een festival. In bredere zin is een platform ook de meer structurele organisatievorm die achter het organiseren van bijeenkomsten schuilt. In die zin zijn zowel i'm BINCK als het Verhalenhuis te begrijpen als platformorganisaties. Hun kracht schuilt in het organiseren van een ‘open programmering’, een reeks events of bijeenkomsten waar betrokkenen bij elkaar komen en een podium krijgen om met elkaar van gedachten te wisselen, verhalen te vertellen, van elkaar te leren, een gezamenlijke agenda op te stellen, etc. De vorm van dergelijke bijeenkomsten of uitwisselingsprocessen hebben we eerder aangeduid als dramaturgieën: ‘het

Figuur 1. Erfgoed-als-platform, gebaseerd op het ‘Hackable City Model’ voor collaboratief stadmaken (De Waal et al. 2018).⁶ Lokale actoren (burgers, ondernemers, gebruikers) organiseren zich via platforms in collectieven. Deze platforms worden aangejaagd door ‘urban curators’ die daarbij gebruik maken van uiteenlopende ‘dramaturgieën’.

⁶ De Waal et al., *Hackable City* 2018.

ensceneren van settings en narratieven; het regisseren van gebeurtenissen in tijd en ruimte, die uitnodigen tot collectief handelen.⁷ De theaterale metafoor is zeer bruikbaar omdat deze de nadruk legt op de noodzaak van een encenering. Ruimtelijk gaat het om het creëren van een speciale setting en stemming die een sfeer opwekt waarin bezoekers zich thuis voelen, aangemoedigd worden om samen te werken of juist uit hun comfort zone worden gehaald. Temporeel gaat het daarbij om het creëren van een bepaald verloop van activiteiten, volgens een script of spanningsboog. En vanuit een handelingsperspectief gaat het om het ontwerpen van protocollen en invullen van specifieke rollen die nodig zijn om de ervaring tot stand te brengen.

⁷ Ibidem.

De Volkskeuken van Verhalenhuis Belvédère is een mooi voorbeeld van zo’n dramaturgie, waarin bezoekers elkaar in de setting van een keuken verhalen vertellen. Het bereiden van de maaltijd biedt houvast en speelt ook een centrale rol in de organisatie van het tijdsverloop. Een of meer van de deelnemers heeft daarbij een centrale rol als verhalenverteller. Zo’n dramaturgie ontstaat niet spontaan, er is ook een duidelijke rol voor de platformorganisatie – al blijft die tijdens het event nadrukkelijk op de achtergrond. De initiatiefnemers van het Verhalenhuis spreken ook wel over ‘onzichtbaar regisseren’. Dat proces bestaat onder meer uit het vertrouwen schenken aan bezoekers van het Verhalenhuis om zich aan te melden als kok en spreker, hen begeleiden in de manier waarop ze hun verhaal vertellen, en op de avond zelf als gastheer optreden zodat iedereen zich op zijn gemak voelt. Op soortgelijke manier ziet Sabrina Lindeman,

8 een van de initiatienemers van I'M BINCK, haar rol als die van een 'urban curator' – iemand die vanuit een specifiek raamwerk (het maatschappelijke doel) mensen bij elkaar brengt en processen opstart.⁸
Beer et al.,
Urban curators
2015.

Op het platform komen zo tijdens het verloop van de dramaturgieën twee kaders bij elkaar. Enerzijds de sociale, maatschappelijke en economische waarden (benoemd aan de onderkant in het schema), die het beoogde doel van stadmakersinitiatieven vormen; anderzijds de symbolische waarden rond onder meer erfgoed, die betekenis geven en verbinding mogelijk maken – de uitkomsten van het erfgoedmaken.

Aan de linkerkant van het schema staan de deelnemers aan de platformactiviteiten: de burgers, stedelingen of inwoners die op het platform bij elkaar komen. Die dragen enerzijds bij aan het creëren van maatschappelijke en symbolische waarden, en delen tegelijkertijd in de opbrengst ervan. Kijken we opnieuw naar I'M BINCK en het Verhalenhuis dan zien we dat de relatie tussen collectieven die zich vormen rond platforms enerzijds en de 'citizens' anderzijds complexer is dan het schema doet vermoeden. Beide initiatieven zijn niet te begrijpen als eenduidige verzamelingen burgers die gezamenlijk een afgebakend collectief vormen. Het Verhalenhuis biedt een platform aan uiteenlopende collectieven. Enerzijds speelt het een rol in de vorming van deze collectieven, want juist door groepen een podium te bieden voelen die zich (h)erkend en dat versterkt het gevoel deel uit te maken van een collectief. De dramaturgie van de fototentoonstelling speelde daarin bijvoorbeeld een belangrijke rol. De foto's maakten collectieven zichtbaar en bestendigden daarmee hun bestaan. Anderzijds werden die verschillende groepen ook voor elkaar zichtbaar in de tentoonstelling, de publicatie en de events die daaromheen werden georganiseerd. Zo biedt het Verhalenhuis een 'thuis' aan uiteenlopende groepen. Tegelijkertijd is het doel ook om nieuwe verbindingen tussen burgers uit uiteenlopende collectieven te leggen. Daarmee is het Verhalenhuis ook een publiek domein waarin ontmoeting tussen groepen plaatsvindt, waardoor weer een nieuw publiek ontstaat.

Aan de rechterkant van het schema staan instituties die kaders scheppen voor platformactiviteiten, of daarin een sturende, ondersteunende of bekrachtigende rol kunnen spelen, zowel in positieve als in negatieve zin. Die instituties zijn er ook weer in verschillende vormen en maten. Politieke instituties spelen in het stadmaakproces een belangrijke rol. Daar wordt uiteindelijk op democratische manier een visie op bijvoorbeeld gebiedsontwikkeling vastgesteld, en worden middelen beschikbaar gesteld. Een van de rollen die stadmakerscollectieven vervullen is dan ook het voeren van een lobby. Zo stelde I'M BINCK een manifest met Kernwaarden voor de Binckhorst op in aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen, waarop de gemeenteraad een motie aannam om die Kernwaarden als leidraad mee te nemen in de planontwikkeling voor het gebied.⁹ Ook instituties

⁹
<https://denhaag.raadsinformatie.nl/document/5837075/4/HSP>

op het gebied van erfgoed kunnen een rol spelen in relatie tot platformen. Enerzijds kunnen ze vanuit hun eigen missie een bijdrage leveren aan de platformactiviteiten. Zo werkt het Verhalenhuis samen met het depot van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Rijswijk.¹⁰ Met materiaal uit de rijkscollectie worden tentoonstellingen georganiseerd rondom thema's die voortkomen uit de bijeenkomsten in het Verhalenhuis. Elders in deze publicatie beschrijft Karin Westerink de bijdrage die erfgoedinstellingen kunnen leveren aan maatschappelijke opgaven zoals de energietransitie. Vanuit hun expertise kunnen instellingen een bijdrage leveren aan de symbolische waardencreatie die op erfgoedplatforms plaatsvindt als onderdeel van het proces van maatschappelijke waardencreatie. Dat kan tweerichtingsverkeer zijn. Enerzijds kunnen instituties objecten en kennis van het verleden inbrengen in uiteenlopende dramaturgieën. Anderzijds kunnen zij ook de symbolische waarden die in die dramaturgieën ontstaan bekrachtigen of ondersteunen, bijvoorbeeld door gericht vervolgonderzoek te doen en thema's verder uit te werken, of door thema's en verhalen die naar voren komen weer onderdeel te maken van het eigen archief en onderzoeksagenda.

¹⁰
Marlherbe, Magie
van het Verhalenhuis
2019, 43-46.

Making sustainist platforms sustainable

We kunnen platformorganisaties als I'M BINCK en Verhalenhuis Belvédère zo begrijpen als initiatieven die collectieven organiseren rondom gemeenschappelijke doelen en maatschappelijke waarden die daar worden vertaald naar strategieën, die weer vorm krijgen in specifieke dramaturgieën

Kijken we naar stadmaakcollectieven in bredere zin, dan heeft de manier waarop die zo'n proces doorlopen vaak een open eind, zowel wat betreft de deelnemers als met betrekking tot de uitkomsten. Concrete agenda's en doelstellingen worden al doende geformuleerd en vertaald in concrete projecten, die vaak ook weer iteratief worden uitgevoerd. Daarbij werken ze met wisselende coalities van burgers en andere stakeholders terwijl ze zich ook willen of moeten verhouden tot institutionele partijen als lokale overheden, woningbouwverenigingen en culturele en erfgoedorganisaties.

Dat leidt wel tot de vraag wat dan precies de status is van dergelijke platforms zelf. Ze zijn flexibeler en meer open-ended van karakter dan het traditionele maatschappelijke middenveld, maar om op lange termijn succesvol te zijn zullen ze zich desalniettemin ook zelf moeten organiseren, en misschien wel formaliseren of zelfs institutionaliseren. Het open-ended karakter is voor een groot deel de kracht van platformen, maar het kan ook een zwakke plek zijn. Zeker wanneer de waarden die sustainistische stadmakerscollectieven willen verwezenlijken, botsen met de belangen van commerciële ontwikkelaars.

In hun publicatie over nieuwe stadmakers schetsen Franke, Lammers en Reijndorp een toekomst waarin nieuwe vormen van samenwerking langzaam aan uitgroeien tot nieuwe maatschappelijke instituties en structuren. Wat

onze twee case studies betreft zien we dat de initiatieven een ontwikkeling van institutionalisering doormaken. Zo is Verhalenhuis Belvédère inmiddels opgenomen in het Kunstenplan van de gemeente Rotterdam. Ook I'M BINCK heeft een zekere vorm van institutionalisering doorgemaakt. De organisatie maakt bijvoorbeeld deel uit van een regeling voor Stadslabs van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie.

Kijken we echter breder, dan zien we dat veel soortgelijke initiatieven kwetsbaar zijn. Enerzijds omdat bestaande instituties als lokale overheden platformorganisaties niet (h)erkennen als spelers in het veld. En wanneer dat wel het geval is, past de proceslogica van de overheid vaak niet goed bij de flexibele manier van organiseren en de iteratieve manier van werken rond platformen. Anderzijds is er het probleem dat de lokale waarden die via platforms gecreëerd worden zich lastig laten vertalen in een economisch model waarmee de platformorganisatie zichzelf kan onderhouden en verstevigen.

Juist door de combinatie van stadmaken en erfgoedmaken ontstaan lokale coalities die gemeenschappelijk werken aan het creëren van allerlei maatschappelijke waarden, die bij elkaar een wat Joost Beunderman in dit boek noemt *micro-massive* impact kunnen hebben. Daar ligt dan ook de belangrijkste opgave voor een derde fase van het Straatwaardenonderzoek: Hoe kunnen we institutionele organisaties, en hun doelen en frameworks beter afstemmen op de praktijken rond 'erfgoed als platform' zoals we die in dit boek hebben beschreven? Andersom geredeneerd: Hoe kunnen platformen zelf uitgroeien tot nieuwe maatschappelijke structuren, zonder daarbij hun huidige dynamiek te verliezen?

Colofon

Samenstelling en redactie Riemer Knoop, Michiel Schwarz
Auteurs Nancy van Asseldonk, Joost Beunderman, Riemer Knoop,
Diana Krabbendam, Sabrina Lindemann,
Michiel Schwarz, Steven ten Thije, Martijn de Waal,
Karin Westerink
Tekstredactie Wietske Blokker, Wilma Wesselink
Ontwerp Chiel Veffervormgeving, Amsterdam
Illustraties Aerophoto-Schiphol, I'M BINCK [p. 22, 25]
Joop Reijngoud [p. 18], Ymere [p. 60]
Druk NPN Drukkers, Breda

Meer Straatwaarden: een pleidooi voor erfgoedmaken als engagement
Reinwardt Academie, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten 2019

ISBN 9789071681455

Creative Commons, 2019
Eerste druk, mei 2019

Op de tekst in deze uitgave is een Creative Commons licentie van toepassing
[4.0 internationaal / Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken]
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

Uitgave in het kader van het Straatwaardenproject van de Reinwardt Academie AHK,
met steun van Amsterdam Creative Industries Network (ACIN), Gordion Cultureel
Adies, Amsterdam, en Sustainism Lab, Amsterdam.

Bijzondere projectpartner: ErfgoedAcademie (www.erfgoedacademie.nl).

Credits

Onderzoeksteam

Nancy van Asseldonk, Riemer Knoop, Michiel Schwarz, Martijn de Waal

Productieteam

communicatie Susan van 't Slot
producer, verslaglegging Dionne Doets
verslaglegging Anne Nike van Dam
accounting Suzanne van der Voet, Marieke Marcus
huismeesterij Reinwardt Academie Gidion Becker, Dimitri Cruz

